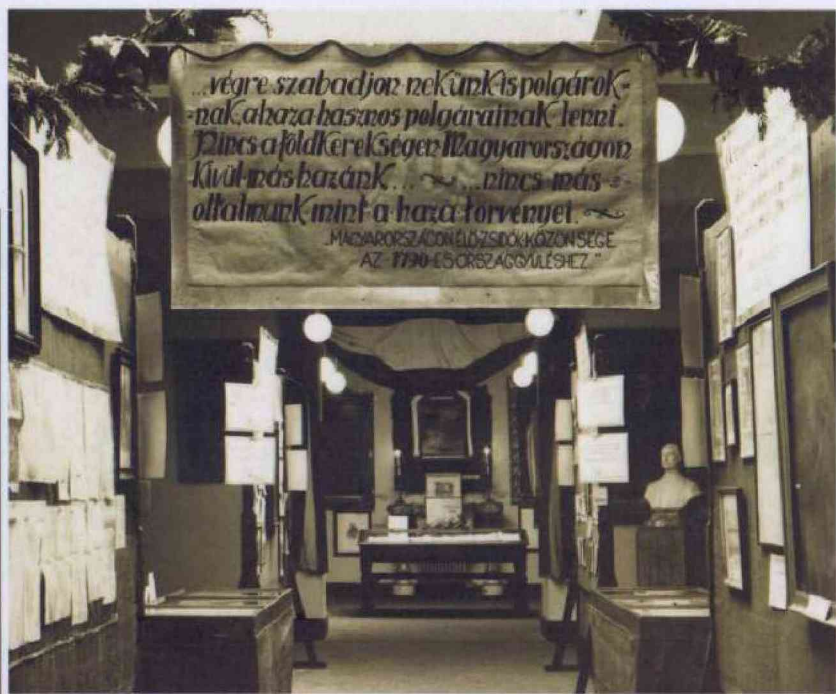

EMANCIPÁCIÓ

INTEGRÁCIÓ *vagy* ASSZIMILÁCIÓ

TANULMÁNYOK AZ EMANCIPÁCIÓS TÖRVÉNY
150. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

EMANCIPÁCIÓ

Integráció vagy asszimiláció

Tanulmányok az emancipációs törvény
150. évfordulója alkalmából

Szerkesztette

MOLNÁR JUDIT

Kronosz Kiadó – Szegedi Zsidó Hitközség
Pécs–Szeged
2018

A kötet MAZSÖK támogatásból valósult meg.

Lektorálta: Karsai László, Révész Béla

Olvasószerkesztő: Schmal Alexandra

A címlapon:

Az emancipációs törvény 70. évfordulójának emlékére
rendezett kiállítás a Magyar Zsidó Múzeumban (1938)

Tőry Ferenc felvétele

A kép forrása: Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár.

A hátsó borítón a szegedi zsinagóga nyugati (XXII. számú)
ablakának tervrajza és fotója látható. Fotó: Dusha Béla

A kiadásért felel a Kronosz Kiadó igazgatója
és a Szegedi Zsidó Hitközség elnöke.

ISBN 978 963 467 033 9

© Szerzők, 2018

© Szerkesztők, 2018

© Kronosz Kiadó, 2018

© Szegedi Zsidó Hitközség, 2018

Tartalom

Előszó	7
--------------	---

BALOGH ELEMÉR

A nemzetiségi viszonyok jogi rendezése hazánkban 1848-49-ben. Jogalkotói törekvések a zsidóság emancipációjára	11
--	----

HOMOKI-NAGY MÁRIA

„Az emancipációtól a recepcióig”. A zsidók politikai és jogi egyenjogúsítása az egyházpolitikai küzdelmek között	31
--	----

HARKAI ÁGNES

A recepció törvény országgyűlési tárgyalása az <i>Egyenlőség</i> cikkeinek tükrében, 1893–1895	55
---	----

MARJANUCZ LÁSZLÓ

Asszimiláció és keresztény-zsidó vegyesházasság. Adalékok a századforduló szegedi zsidóságának társadalmi helyzetéhez	81
---	----

HARSÁNYI LÁSZLÓ

Az emancipáció hullámain. Zsidó egyesületek a 19. század utolsó harmadában	101
---	-----

GLÄSSER NORBERT

Az emancipáció Mózes és Józsuája. Az uralkodóház emancipáló szerepének neológ izraelita percepciói	125
--	-----

6 ■ TARTALOM

Molnár Judit

„Kesztyűs liberalizmus” helyett
keresztény-nemzeti fajvédelem (1919-1944) 153

Trócsányi László

Zsidó tudósok hozzájárulása
a magyar jogtudomány fejlődéséhez 187

A kötet szerzői 201

Előszó

Az emancipációs törvény 150. évfordulója alkalmából 2017. november 27-én a Szegedi Zsidó Hitközség dísztermében tudományos konferenciát rendezett a Szegedi Tudományegyetem, a Szegedi Zsidó Hitközség és a Magyarországi Zsidó Kulturális Egyesület.

A konferencián történészek, jogászok, jogtörténészek vitatták meg a témához kapcsolódó kutatási eredményeiket. Kötetünkben a kilenc elhangzott előadásból nyolcnak a szerkesztett, lábjegyzetekkel ellátott változata olvasható.

Balogh Elemér a zsidóság jogállásának folyamatát történetileg vizsgálja, majd részletesen foglalkozik a reformkori – szavaival élve – korszakos lépésekkel, melyek elvezettek a zsidóság emancipációjához. Ebben a folyamatban nagy előrelépésnek tekintendő az 1848. évi V. tc., amely mindenkinek (tehát nem csak a törvényesen bevett vallásúaknak) biztosította a választójog gyakorlását. A tanulmány záró részében a szabadságharc végén Szegeden elfogadott (1849. július 29.) emancipációs törvénnyel foglalkozik, amely ugyan nem épült be a magyar jogforrási rendszerbe, mégis fontos politikátörténeti jelentőségű dokumentum.

Homoki-Nagy Mária a dualizmus idején elfogadott emancipációs (1867. évi XVII. tc.) és recepciós törvény (1895. évi XLII. tc.) elfogadásának és alkalmazásának körülményeit veszi górcső alá. Ötven év eseményeit úgy elemzi a szerző, hogy közben a reformkori előzményekre is visszautal.

Az emancipáció Mózes és Józsuája

*Az uralkodóház emancipáló szerepének
neológ izraelita percepciói**

Az emancipáció a modern zsidó közösségi diskurzusok központi eleme lett a kiegyezéstől a vészkorszakig. Azon túl, hogy a reformkor sarkalatos kérdéseinek egyike a zsidóság ügye volt, mi sem igazolja ezt egyértelműbben, hogy a neológ izraelita felekezet hetilapja – amelyet a tisztaeszlári vérvád és a modern gazdasági antiszemitizmus hívott életre – az érdekvédelem és érdekérvényesítés jegyében az *Egyenlőség* címet viselte. A kiegyezéssel létrejövő alkotmányos berendezkedésnek a zsidóság önszerveződésén belüli lecsapódására a szakadás körülményeit elemezve Jakov Katz is rámutatott.¹ Az alkotmányos közösségi döntéshozatalnak való megfelelési igény, a jogot végzett zsidók közösségen belüli felértékelődése és a publicisták sorában való feltűné-

* A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosítószámú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg. A tanulmány felvetései ráépülnek az MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport (03 217) külső munkatársaként 2013–2017 között végzett alapkutatások eredményeire is.

¹ KATZ 1999. 255.

se ennek a változásnak a lenyomata. Az emancipáció és a jogegyenlőség jogi/természetjogi alapokon álló diskurzusfolyama így általános, bár a néprajz és a történeti antropológia szempontjából kevésbé hangsúlyos kérdés. Ami ennél érdekesebb tudásszociológiai problémát jelenthet, az a különböző világértelmezési modellek ötvöződése, egymásra hatása és közösségi működése. Ebből a szempontból válik lényegessé a teremtetett világ rendjének részeként az Örökkévaló által legitimált koronás fő és a modern, varázstalanított világ racionális, jogi, társadalomjobbító talaján álló emancipáció kérdésének összekapcsolása.

Tanulmányom Ferenc József és IV. Károly személyének szimbolikus izraelita értelmezéseit vizsgálja az emancipáció és a recepció által létrejött jogegyenlőség és integráció vonatkozásában.

Az izraelita felekezet emancipálása a rendi és a modern nemzeti társadalmi berendezkedés határánál, valamint a kinyilatkoztatás és a felvilágosult haladásgondolat által meghatározott világszemléletek találkozásánál történt meg. A zsidóság királyi hatalomhoz való viszonyulását a judaizmus hagyományai határozták meg,² az egyenlőség és a modern európai nemzetek részévé válás gondolata viszont a zsidó felvilágosodás alapjain állott.³ Ebben az értelmezési keretben – a dolgok lényegi vonásait felmutató és egyúttal közérthető szentírási hasonlatokkal élve – Ferenc Józsefet, főként a trónváltás folyamatában, a rabszolgaságból a zsidóságot kivezető Mózeshez, IV. Károlyt az ígéret földjére elvezető és az egyenjogúságot kiteljesítő Józsuához hasonlították.

² DUBIN 2014; GLÄSSER 2016; KOMORÓCZY 2012a. 159, 332.

³ DUBIN 2005.

„Ott állunk Első Ferenc József ravatalánál. Elnyomott, üldözött nép voltunk, mikor trónjára lépett; ma egy szabad nemzet szabad polgárai[ként] siratjuk őt. [...] Mózes volt bölcses[s]égében, szeretetében, józanságában. Mózes volt halálában is. A nagy aggastyán meghalt az utolsó hegyen, a jövő küszöbén. Add, ó Urunk, minden királyok Istene, hogy az Ő Jósuaája vezethessen bennünket a béke és a fejlődés ígértföldjére. [...] Jőjj, Jósua és vezess bennünket diadalmas ifjúsággal!”⁴

Az izraelita felekezeti közbeszédben az emancipációt egyértelműen Ferenc József érdemének tulajdonították.⁵ A kiegyezés, a koronázás és az emancipáció egymással összefüggő társadalmi kérdések szimbolikus eseményei lettek. A 19. század politikai diskurzusát meghatározó problémák a gazdasági szerkezetváltás, a polgári, nemzeti középosztály megalkotásának és összetételének, valamint a nemzettudatnak a kérdése, a nemzetiségi kérdés, a dinasztiahoz fűződő viszony és a zsidóság társadalmi jogállásának kérdése voltak. Ennek lecsapódása ma is megtalálható a magyar gyökerű *haredi* közösségi emlékezetben. A magyarországi gyökerű, elvándorolt orthodox közösségi emlékezeti kánonban két Habsburg uralkodó neve él: Mária Teréziáé és Ferenc Józsefé. „Mária Terezia hamarsasz”, „a gonosz” jelzővel maradt fenn.⁶ Ezzel szemben Ferenc József alakja az orthodox közösségek emlékezeti kánonjában *melech sel cheszed*ként, „kegyes király”-ként ma is él.⁷ A kifejezés gyökere szentírási, alapja pedig az orthodoxia

⁴ SZABOLCSI 1916.

⁵ Lásd GLÄSSER 2016.

⁶ DEUTSCH 1990. 8.

⁷ Fényes Balázs szíves szóbeli közlése.

irányába tett uralkodói kegy.⁸ Szentírási háttere, az 1Kir 20,31 alapján Izrael fiainak Arám elleni védekező háborúja során vereséget szenvedett Ben-Hadád szolgái nevezik „Izrael házának királyait” „kegyes királyoknak”. A gondolat megjelenik még a következő helyeken: 2Móz 34,6–7, Péld 20,28. Az uralkodóra mondandó áldás szerint a koronás főt az isteni dicsőség visszatükröződésének tekintették. Az Örökkévaló tizenhárom attribútumának egyike a *cheszed*, a kegyesség. A királyért mondott ima egyik bécsi változata azt a gondolatot jeleníti meg, hogy a király személyében tükröződő isteni attribútumok az Örökkévalótól valók: „...a könyörületes adjon a király szívébe és miniszterei, valamint tanácsadói szívébe könyörületességet, hogy tegyenek jót velünk és egész Izraellel, az ő napjaiban és a mi napjainkban, és Izrael lakozzon békeségben.”⁹ A Példabeszédek könyvének említett verse pedig az igazságos és kegyes királyi magatartást a trón támaszának nevezi: „Kegyesség és igazság megóvják a királyt, és kegyességgel támasztja trónját.”¹⁰ A polgári és vallásszabadság okán a modern nyugati államok is kegyes királyságokként (*malchut sel cheszed*) jelentek meg az orthodox responzum-¹¹ és történeti irodalomban.¹²

⁸ KOMORÓCZY 2012b. 120–121; KATZ 1999. 216, 231–232, 234–235, 289–290; FROJIMOVICS 2008. 126–127.

⁹ STERN 1862. 232. (Bécsi kiadású, lengyel, cseh, morva és magyar zsinagógai szokásrend alapján összeállított machzor a Szegedi Zsidó Hitközség hagyatéki imakönyv-gyűjteményéből, ford. Fényes Balázs.)

¹⁰ Az idézett hely IMIT Biblia szerinti magyar fordítása eltér a hébertől: „Szeretet és hűség megóvják a királyt, és szeretettel támasztja trónját.”

¹¹ Konkrét rabbihoz intézett vallástörvényi kérdések és ezekre adott válaszok gyűjteménye a SUT (Se’elot u-Tesuvot = Kérdések és válaszok). A responzumirodalom történeti forrásértékének felismerése Jakov Katzhoz köthető.

¹² Menasse Klein, *Misne halachot*: tizenhét kötetében elszórva tizennégy-szer szerepel. Pl. III. kötet 35. pont. Fényes Balázs szíves közlése.

A továbbiakban az emancipáció vonatkozásában az uralkodónak tulajdonított szerepvállalás szimbolikus értelmezéseit vizsgálom a judaizmus állampatrióta királytiszteletének viszonylatában. Az elemzés során arra is kitérek, miben különbözött az emancipáció és a recepció nemzedékének önértelmezése, illetve ezek milyen összefüggésben álltak az első világháborús közbeszéddel.

Intrada és modern magyar izraelita felekezeti ség

A 19. század második felének magyarországi zsidóságánál egyszerre jelentek meg a judaizmusnak a rendi hagyományokhoz kapcsolódó rítusai (*laudes*, *intrada*,¹³ áldás a koronás főre) és a modern nemzeti szimbolikus politika, érvelési módjai. A reformok képviselőinél világértelmezésüket tekintve ugyanígy együtt voltak jelen a judaizmus nemzedéki láncolatot alkotó hagyományának racionális és irracionális elemei a felvilágosodás racionalizmusával és társadalomalkító törekvéseivel. Az uralkodó és a hatalom Isten által legitimált hatalom volt, az Örökkévaló pedig népe sorsának ak-

¹³ A német-római császárok köszöntéséig nyúlik vissza a királyi személy, uralkodó köszöntésének (*laudes*) és ünnepélyes bevonulásának (*intrada*) középkori szertartása. A zsidók jelenlétét ezeken először 1111-ben V. Henrik császár római bevonulásakor jegyezték fel. A császárt énekkel köszöntötték a kapuk előtt, ahogyan később II. Callixtus pápát is. A szertartáshoz a zsidók részéről az ajándékok átadása, az uralkodó részéről pedig az előd által kiadott privilégiumok megújítása társult. A koronás fő eközben meghajolt az elé vitt tóratekeres előtt, vagy megérintette azt. Komoróczy szerint a szent tárgy érintése által egyfelől a pápa vagy az uralkodó nemzsidóként a közösség megtiszteltetésében részesült, másfelől fogadása a zsidó vallás egyik jelképe iránti megbecsülés kifejezése is volt. Komoróczy 2012a. 307–308.

tív alakítójaként jelent meg a magyar izraelita szimbolikus politikában.

Különböző világértelmezési modellek párhuzamos jelenléte, esetenként összefonódása tapasztalható a hatalomhoz való közösségi viszonyulás terén. Sőt az értelmezéseket meghatározó alaptörténetnek – a jeruzsálemi Szentély pusztulásának – szintén gyökeresen eltérő értelmezései jelennek meg a zsidóság helyzetére és a főhatalomhoz való viszonyára vonatkozóan.¹⁴ A rendi világ hatalmi szimbolizmusa vallási eszkatológiákba illeszkedett,¹⁵ legitimációit a vallási emlékezet alaptörténeteire fordította le.¹⁶ A rendi világ zsidó önértelmezését és helyi hatalomhoz való viszonyát szintén a judaizmus alaptörténeteiből érthetjük meg, amelyek középpontjában a *galutról* (szétszóratásról) szóló értelmezések álltak.¹⁷ Mindkét Szentély pusztulását a kor zsidóságának vétkével, az adott nemzedék bűnével hozza kapcsolatba a judaizmus tradicionális értelmezése, így a szétszórátás isteni büntetés, aminek a megtérés és a megváltás vethet véget. *Dina demalchuta Dina* (bNedarim 28a és bBava Kama 113a-b) – a királyság törvénye törvény mindaddig, amíg a hatalom nem a zsidóság ellen lép fel.¹⁸ A szétszórátás keresztény társadalma és jogalkotása viszont a zsidóknak biztosított kiváltságokat és a felettük gyakorolt hatalomból származó előnyöket – amit modern keretek kö-

¹⁴ Vö. FÉNYES 2011. 15–26; DUBIN 2014; KOMORÓCZY 2012a. 307–310, 827, 883.

¹⁵ Vö. LÖWITH 1996.

¹⁶ Vö. KOCHER 1992; TOMISA 2015.

¹⁷ FÉNYES 2011. 10–11. A jelenséggel más forráscsoportokon Aviezer Ravitzky, a jeruzsálemi Héber Egyetem professzora és Frojimovics Kinga, a Yad Vashem kutatója is foglalkozott. RAVITZKY 2011; FROJIMOVICS 2008. 320–332.

¹⁸ SINGER 1907. 17–18, 118–119.

zött végérvényesen az emancipációs törvény törölt el – a keresztény eszkatológia antijudaizmust is tápláló, a II. vatikáni zsinatig élő toposzaival igazolta vagy kérdőjelezte meg.¹⁹ A középkorban a kamaraszolgává vált zsidók számára az uralkodó teljes körű védelmet garantált a türelmi adó fejében, vagyonuk és pénzük pedig teljes egészében a kincstárhoz tartozott. A *servus camerae*, kamaraszolga kifejezés alattvalót, alárendeltet, beosztottat jelentett, a szolgaság (*servitudo*) fogalma teológiai jelentésréteggént a pápaságtól eredt. A zsidók viszont a kamaraszolgaság intézményét olyan királyi szolgaságként értelmezték át, ahol a zsidók nem a király szolgáinak szolgái, hanem a király védelme alatt álló szabad emberek.²⁰

Salo Wittmayer Baron és Yosef Hayim Yerushalmi történeti kutatásaikban a politikai gondolkodás alakulásának kérdése felől ezt a közösségi percepciót a „királyi szövetséges mítoszának” tekintették, amelyben a király a zsidóság támasza, az Örökkévaló után a rendi hierarchiában a közösség legmagasabb szinten álló pártfogója.²¹ A judaizmus tanítása szerint a Világ Teremtője dicsőségének halvány e

¹⁹ KOMORÓCZY 2012a. 154–155.

²⁰ DUBIN 2014. 57–58. A királyi szolgái kifejezésnek vallási háttere van: bBava Kama 13a és b. Bachja ben Asér ezt a talmudi helyet parafrázálhatja. A király megjelölés az Örökkévalóra vonatkozik, akinek 2Móz 3 és 3Móz 25,42 szerint a zsidók szolgálnak. mAvot 3:6 (más számozásban mAvot 3:5) szerint, aki magára vállalja a Tóra igáját, arról leveszik a királyság és világi dolgok igáját. Aki pedig lerázza magáról a Tóra igáját, [a parancsolatokat,] arra ránehezül a királyság és a világ igája. A *sibud malchijot*, azaz a királyságok szolgálata a büntetésként értelmezett diaszpórabeli alárendeltségre utal. A diaszpóra földi királyainak való alárendeltség a diaszpóra büntetés értelmezéséből eredően lett természetes. (Fényes Balázs szíves közlése nyomán.)

²¹ DUBIN 2014. 57–58.

világi visszatükröződése a koronás fő.²² Az intrada rítusában az isteni eredetű kinyilatkoztatott tant képviselte a király elé vitt Tóra,²³ a rajta látható Tóra-díszek pedig az uralkodói hatalom jelképeit építették magukba.

A 18–19. századi hódoló rítusok leírásai a Habsburg koronás fők, főhercegek és zsidó közösségeik viszonylatában ezt a szimbolizmust jelenítik meg. 1802-ben I. Ferenc pozsonyi látogatása alkalmával feleségével és udvartartásával együtt felkereste a zsinagógát. A királyt, a feleségét és Ferdinánd trónörökösét diadalívvel és baldachin alatt eléjük hozott tóra-tekercsekkel fogadták. A közösség a királyi család számára kipárnázott székeket készített elő, Ferdinánd trónörökösét pedig a tóraszekrényhez vitték, kinyitották azt előtte, és vallási szokásokról meséltek neki. A király a közösség elöljáróival beszélgetett, majd háromnegyed órás tartózkodása után tetszését kifejezve távozott.²⁴

A judaizmus vallási hagyománya szerint a koronás fő a társadalom rendjének és a zsidóság biztonságának letéteményese a 20. századig hatóan.²⁵ A magyarországi zsidóság – a zsidó felvilágosodás eszméinek hatására, amelyek a felekezeti önmeghatározást helyezték előtérbe, valamint az egyenjogúsítás állami és belső közösségi törekvésének készítésére – önmagát a modern asszimilatív magyar nemzeteszme keretei között fogalmazta meg. Ez egyfelől a német *maskil*²⁶ törekvések helyi megvalósulásának, másfelől a magyar elit nemzetiségi kérdés tükrében megfogalmazott

²² SINGER 1907. 210–211.

²³ KOMORÓCZY 2012a. 307–308.

²⁴ Uo. 885, 888.

²⁵ Vö. SINGER 1907. 210–211.

²⁶ A zsidó felvilágosodás, a *haszkala* képviselői és terjesztői.

igényének, harmadsorban a modernizálódó, nemzeti alapon szerveződő magyar gazdaság realitásához való igazodásnak tekinthető.

A 19. század a zsidó vallási közösségek átalakulásának kora. Európa-szerte ekkor bomlanak fel a premodern, differenciálatlan, testületi-politikai jogokon és kötelezettségeken alapuló önszabályozó közösségek, és a század második felére költözik a vidéki gyökerű zsidóság – a modern ipar és nagyváros elszívó hatására – városokba.²⁷ Magyar viszonylatban például a zsidók számára a nagyvárosi értelmiségi pálya nem egyszerűen megélhetési lehetőség, hanem a politikai emancipáció után a társadalmi recepció siettetésének is fontos eszköze volt. Egy virágzó szakmával járó vagyonsodás nagyobb lehetőséget nyújtott a presztízsszempontokat is követő felemelkedésre.²⁸ A premodern, társadalmon kívüli, Istentől legitimált uralkodó a modernitással belépett a társadalmi folyamatok terébe, a *stadlan*, az udvari közbenjáró szerepét betöltő személyek pedig császári és királyi udvari szállítók, vagy a modern politikában és jogban járatos, tanult férfiak lettek.²⁹

A reformkor formálódó magyar nemzetképzési koncepcióihoz hasonlóan a zsidóság is különböző nemzetmeghatározások csoporttagságaiban tűnhetett fel. A Magyar Korona országainak rendi kereteiben a magyar nemesi nemzet tagjai között családi vállalkozói stratégiaként vagy egyéni társadalmi teljesítmény uralkodói elismeréseként Ferenc József uralkodása idején megjelenhettek zsidók is. Ez nem járt feltétele-

²⁷ HYMEN 1993. 191–193.

²⁸ MARJANUCZ 1988. 11.

²⁹ KATZ 1999. 216, 231–232, 234–235, 289–290; FROJIMOVICS 2008. 126–127; VÖ. KONRÁD 2009. 172.

nül együtt kikeresztelkedéssel.³⁰ A csoporttagság elvitatása gyakran volt visszatérő sajtóvitatémája a formálódó politikai katolicizmus és a neológ izraelita felekezet publicistáinak. A nemzethez tartozás másik alternatívája a kazárelmélet történeti toposza volt.³¹ Az egyenjogúsítás tapasztalatának beépülése a közösségi emlékezetbe és önmeghatározásba hívta életre a közös magyar–zsidó honfoglalás gondolatát a felekezeti elismeréséhez közeledő zsidóság körében a Milenniumra készülő országban. Ezek a király és a zsidóság viszonyát tematizáló vallási értelmezések, rítusok és szimbólumok mellett tűntek fel.

A kiegyezést megelőzően főként a vallási modellek voltak meghatározók: a királytisztelet mellett a zsidó vallás ellen nem irányuló állami törvények talmudi tisztelete. A magyar szabadságharc és a magyarosodás lelkes támogatójaként számon tartott Löw Lipót példája is alátámasztja ezt: a magyar nyelvű zsinagógai szónoklatokat propagáló rabbi 1859 előtt németül jelentette meg Ferenc Józsefről szóló két beszédét, és héber verset is írt az uralkodóról.³² Ugyanitt említhető a magyar függetlenségi nemzeti érzületből elkövetett Libényi-merénylet³³ alkalmával az uralkodó felépüléséért tartott zsinagógai istentiszteletek sora.³⁴ A kiegyezést követően Ferenc József alakját az alkotmányosság kérdésének viszonyrendszerében ítélték meg, a magyarországi

³⁰ BALÁZS 2006. 71–73. Vö. JALSOVSZKY–TOMSICS–TORONYI 2014. 120–123, 126–127, 130–131.

³¹ KONRÁD 2016; ZIMA 2008a; ZIMA 2008b.

³² KOMORÓCZY 2012b. 40.

³³ 1853. február 18-án Libényi János csákvári születésű, Bécsben dolgozó 21 éves szabólegény Ferenc József elleni merényletkísérlete.

³⁴ BÁNYAI 2017.

rabbik és izraelita publicisták pedig az 1867-es kiegyezés alapjain álltak.³⁵

A jelenség nem csak a homiletika és a sajtó szintjén ragadható meg: a felekezeti közösségi keretek normatív rendszerében is megjelent. Csongrádon például 1883. július 14-én tárgyalták és hitközségi jegyzőkönyvbe foglalták – egy ismétlődő eset után, aminek során a hitközségi tagság egy része nem állt fel az uralkodóért mondandó könyörgés idejére –, hogy a királyért és a hazáért a kántor által mondandó ima (*Hanoten tesua*) alatt állni kell a zsinagógában.³⁶

„Felszólal Svarcz Ignác úr és meleg szavakkal felhívja a Közgyűlés figyelmét azon körülményre, hogy miután már több ízben észrevette, hogy a közönség egy része a felséges uralkodóház és a szeretett hazáért imaházunkban a kántor által mondott könyörgés alkalmával ülve maradt, figyelmeztessenek a hitközségi tagok, miszerint szeretett felséges királyunk iránti hódoló tisztelet kifejezéseül e könyörgést jövőben csakis állva hallgassák meg.”³⁷

A felekezet életében játszott uralkodói szerep a történelmi tapasztalat része volt, ami ugyanakkor irányzatonként eltért. A neológia az uralkodóban egyenjogúsítóját, az orthodoxia pedig autonómiájának biztosítóját látta. További – visszaté-

³⁵ Lásd GLÄSSER 2016.

³⁶ Az esetre Fodor Péter előadása hívta fel a figyelmet; kézírata a szegedi Móra Ferenc Múzeum Történeti Adattárában 313-2017-es leltári számon található.

³⁷ Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma, Csongrádi anyag, 1884–1920, Községi jegyzőkönyv, adókiivetés. 4. kötet. „7. Jegyzőkönyv”, (1883. július 14.) 20. p.[ont].

rő – toposzok voltak a zsidó jótékonyság, családi élet vagy vallásosság uralkodói elismerése, valamint az antiszemitizmus nyilvános elítélése.

Adler Illés pesti rabbi a zsidóság társadalmi jogegyenlőségének elnyerését tulajdonította a királynak, ami – a Szentföld iránti alázatával együtt – a korábbi Habsburg magyar koronás fők fölé emelte őt.

„A zsidóság polgári, vallási és társadalmi egyenjogúsítása és elismerése az ő szent fémjelzését viseli. A zsidósághoz is közelebb állott, a zsidó magyarokért is többet tett uralkodása alatt, mint minden elődje négyszáz éven által. Talán akkor szivta magába a zsidóság megértését, számbavevő megbecsülését, amikor a Szentföldön járt. Amidőn lába a Szentföldre lépett – olvassuk – leborult és megcsókolta a Szentföld porát. Talán a Szentföld lelkének egy szikrája ekkor tapadt a lelkéhez...”³⁸

A jótékonyság érdemszerző cselekedet, és elháríthatja az Égi Ítélszék rossz végzését. Jótékony alapítványok sokasága jelent meg a magyar izraelita közösségi élet támogatására, az elhunyt császár-király nevét magára öltve. Az elhunyt uralkodó zsidósággal kapcsolatos, elismerő nyilatkozatait az osztrák zsidó hitközségek hálaadó küldöttségének 1909. november 26-án tett nyilatkozata zárta a halálhírt hozó lap-számban:

³⁸ *Egyenlőség* 1916. nov. 25., 2. A koronás mártír. – [Irta:] Dr. Adler Illés.

„[A] legszebbet, amit fejedelem zsidóknak valaha mondott, mondta I. Ferenc József: »Nagyrabecsülöm a zsidókban a családiasságot és a jötevében való örömlüket.«”³⁹

A jótékonyság, amiről életében az elhunyt uralkodó a zsidóság nagy érdemeként nyilatkozott, rá emlékezve a közösségi reprezentáció és a belső szolidaritás eszköze lett.

„Azt a fejedelmet vesztettük el, aki nekünk szabadon vallható hazát, jogot és egyenlőséget adott. A magyar zsidóság méltó módon fogja a nemzet sötét gyásza közepette a maga fájdmánának érzéseit kifejezésre juttatni. Történelmi jelentőségét megörökíteni akarja s ebben az irányban a kezdeményező lépések is megtörténtek. Az örökké adakozó, az örökké áldozatra kész magyar zsidóság elsősorban kulturális alapítvánnyal kívánja jószágos királya emlékét és szellemét minden időkre megrögzíteni és gyászából, melynek érzelmi momentumai kifejezésére már eddig is számos alkalmi istentisztelet és közgyűlési határozat keletkezett és vannak többi hazai hitközségeinkben is készülöben, ez lészen a maradandó emlék. Ily irányban az Izraeliták orsz. irodája felhívást küldött szét a kerületi elnökségek révén a hitközségekhez, amelyek a felhívásnak annál nagyobb készséggel tesznek eleget, mert amit az tőlük kíván, az nagyobbbrészt már kialakult elhatározás is volt.”⁴⁰

³⁹ *Egyenlőség* 1916. nov. 25., 7. I. Ferenc József tettei és nyilatkozatai a zsidóság ügyeiben.

⁴⁰ *Egyenlőség* 1916. nov. 25., 7–8. A felekezet gyásza.

Az uralkodó halála így a közösségi reprezentáció és a belső szolidaritás kifejezésének alkalmává vált.

A rendi világ királytiszteletének zsidó rítusai az izraelita felekezeti sajtóban már Ferenc József életében a modern alkotmányos berendezkedés jogegyenlőségének kérdéseivel itatódtak át. 1891-ben például a pécsi és a fiumei királylátogatás híre az integráció ügyének tükrében vált lényegessé – más felekezetek mellett hogyan válik az ünnepségek részesévé a zsidó közösség, a király miként viszonyul hozzájuk, s jogaikra vonatkozóan milyen ígéretet tesz. A fiumei királylátogatás párbeszédéről a küldöttségek körüli egyenlő bánásmódot figyelő hír látott napvilágot:

„Az izr. hitközség legkegyelmesebb királyi felségben jótevőjét, atyját és hitrokonai szabadságának és egyenlőségének fenntartóját üdvözli és ez okból felségedért, a dicsőséges uralkodóért legalázatosabb hitközsége a legfőbb lényhez intézi imáját, hosszú éveket, boldogságot esdve számára leghübb népeinek üdvére és boldogulására! Eviva, Eviva!

Ő felsége erre a következő olasz választ adta:

»Különös meglepéssel fogadom a hűséges ragaszkodás kifejezését, melyet ön ezen izraelita község nevében nyilvánított. Élénken érdeklődöm az önök viszonyai iránt, melyek, ha isten akarja, a vallásfelekezeteknek egyenjoguságot adó fönnálló törvények szármányai alatt mindjobban virágozni fognak.«⁴¹

⁴¹ *Egyenlőség* 1891. jún. 26., 11. Hazai hírek – A fiumei királylátogatásról.

Ferenc József válasza a recipiálást illetően – mint az idézett hír végén is látható – a világot aktívan alakító Isten akaratának viszonylatában fogalmazódott meg. A felekezet és az uralkodó diskurzusai így a rendi világ diskurzushagyományjaiban és világképében találkoztak. A király születésnapját 1894-ben pedig a recepció reményében ünnepelte a neológ sajtó. Az ünnepi istentiszteleteken a zsinagógában elhangozhatott a Himnusz vagy a Szózat is. Ez az emancipáció nemzedékének a magyar nemzethez tartozása iránti igényét fejezte ki, aminek kiteljesedését – főként a neológia – az izraelita felekezet recipiálásában látta. Nagybecskerekben Klein Mór főrabbi Ábrahámhoz hasonlította a királyt, akinek tízféle megpróbáltatáson kellett keresztülmennie, de „intő és engesztelő szavával vigasztalója volt hű népének. A lendületes alkalmi beszédet a helyi napilap egész terjedelmében lenyomatta.”⁴² Kaposvárott „Herzog Manó dr. főrabbi alkalmi beszédét a kath.[olikus] és ref.[ormátus] templomokban elhangzottak fölé helyezte a keresztény hallgatóság is”.⁴³ Vukováron a főispán, a megyei hivatalnokok, a városi hatóság, a képviselőtestület, a két keresztény helyi dalegylet és a tűzoltóság is jelen volt az alkalmi istentiszteleten. Diamant Gyula főrabbi magyar nyelven beszédet, horvátul pedig imát mondott. A főispán az általa adott bankettre a hitközség rabbiját és elnökét is meghívta. Az istentisztelet végén a zsinagógában Győrött a *Himnusz*t, Csáktornyán a *Szózat*ot énekelték. Harasztiban a lakosság felekezeti különbség nélkül megtöltötte a zsinagógát, és a katolikus pap is jelen volt. Tolnán viszont csak a zsidó iskolában tartottak

⁴² *Egyenlőség* 1894. aug. 24., 8. Augusztus 18-án.

⁴³ Uo.

alkalmi ünnepet, és a felekezetek közül egy sem helyezte ki a nemzeti zászlót, csak az izraelita hitközség.⁴⁴

A Nagy Háború zsidó önmeghatározásai az előző két-három emberöltő alatt kialakult hatalmi-, társadalmi és szimbolikus realitások között létrejött diskurzusokra épültek. A háborús évek zsidó középkorú generációja a recepció ifjú nemzedéke: ők beleszülettek, ezért természetesnek vették a polgári egyenjogúságot, háború idején egy bevett felekezet híveként demonstrálták a nemzet, a birodalom és az uralkodó iránti hűségüket. A neológ *Egyenlőség* publicistái Magyarországról mint Szentföldről, a magyar zsidókról mint a magyar nemzet többi keresztény tagjának testvéreiről, a harcba induló zsidókról pedig mint szabad, befogadott polgárokról írtak, akik új otthonukért harcolnak.⁴⁵ A háborúba induló zsidókat buzdító propagandában explicit jelenik meg az emancipáció ténye:

„...ígenis ott mentetek, ahol a helyetek van, harcba a királyért, kinek jogai alatt lettünk szabad emberek, harcba a nemzetért, mely befogadott, magához ölelt, otthont adott, földet és levegőt nekünk.”⁴⁶

Az új király izraelitái között

Az új király útjairól, a fogadására elébe vonuló zsidó küldöttségekről az *Egyenlőség* a Monarchia egész területéről tudósított, a jogegyenlőség és az első világháborús zsidó patriotizmus burkolt vagy nyílt megjelenítésére törekedve.

⁴⁴ *Egyenlőség* 1894. aug. 24., 9. Augusztus 18-án.

⁴⁵ GLÄSSER-ZIMA 2015.

⁴⁶ *Egyenlőség* 1914. aug. 2., 1. A háború.

E látogatásokból a szerkesztőség olvasatában nem az intra-da és a laudes rítusának premodern részletei rajzolódtak ki, hanem a rabbikkal kezét fogó, a hitközségek élete felől érdeklődő uralkodó képe, aki az izraelita felekezet birodalmon belüli helyzetét illetően is tájékozott.⁴⁷ A gyöngyösi tűzvész királylátogatása alkalmat adott a felekezetközi béke és a zsidó filantrópia⁴⁸ király általi elismerésének felmutatására. IV. Károly – később legitimista legendákban is tovább élő – kortárs képébe jól illeszkedett a király és a zsidó kocsmáros találkozásáról szóló epizód: Hugyela János keresztény szabómester arról számolt be a királynak, hogy bajában vigaszt és segítséget egy másik kárvallottól, Polacsektől, a szomszéd zsidó kocsmárostól kapott. A király magához hívatta a félrevonult kocsmárost, „kezet szorított vele, és ezt mondta neki: A magam nevében is köszönöm Önnek, hogy »embertársát támogatja a bajban. Ennek mindig így kell lenni.«”⁴⁹ A lap a királynak Rusz Jakab status quo ante hitközségi elnökkel folytatott hosszas beszélgetéseiről is részletesen beszámolt. Az eset arra is lehetőséget biztosított, hogy a politikai katolicizmus „aszemitizmusával” szemben alternatívát mutassanak fel vidéki lokális életvilágok vallásos individuumainak élethelyzeteiből. A gyöngyösi tóratekercseket ugyanis a Przemyślből idekerült Rauch tüzér főhadnagy hat huszárjával, a katolikus pappal és a jegyzővel együtt – életét kockáztatva – mentette ki az égő zsinagógából.

⁴⁷ *Egyenlőség* 1917. aug. 18., 14. Hírek – A király Zlocovban.

⁴⁸ *Egyenlőség* 1918. máj. 26., 10. Hírek – A gyöngyösi tűzvész...; *Egyenlőség* 1918. jún. 2., 7–9. Az üszkök városából. (Kiküldött munkatársunktól.) [Irta:] Szabó Imre.

⁴⁹ *Egyenlőség* 1918. jún. 2., 7. Az üszkök városából. (Kiküldött munkatársunktól.) – [Irta:] Szabó Imre.

A pozsonyi királylátogatás neológ és orthodox izraelita küldöttségéről beküldött tudósításban adott hírt a sajtó. A neológ hitközségi elnök, dr. Lichtschein Jenő beszédét az *Is-ten, Király, Haza* jelszava és a király uralkodásától várt béke és „szeretet országának” gondolata köré fűzte, az orthodox zsinagóga előtt Scheiber Akiba főrabbi vezetésével „a királyi párt tórákkal fogadták és a pozsonyi orth. főrabbi mennyezet alatt a szokásos módon megáldotta a királyi párt”.⁵⁰ Az *Egyenlőség* utólagos hírből a királyi párnak a neológ főrabbi általi megáldásáról is hírt adott, aminek szándékát előzetesen egyeztetni kellett az államrendőrség főparancsnokával. Az áldásra szintén a tervezett programon kívül, a pozsonyi dómba vezető úton, a katolikus felekezet hódolatát megelőzően került sor.

„A királyi pár a Hal-téren a feldiszitett és ünnepélyesen kivilágított templom előtt megállította fogatját az ez alkalomra készült piros baldachin előtt, ahol Funk Sámuel dr. főrabbi ünnepi ornátusban várta. Mellette a hitközség több tekintélyes tagja az arany és ezüst diszitményekkel ékes ünnepi köntösbe öltöztetett tórateker-csekkel. A királyi pár fejbólintással üdvözölte az áhíthatot keltő küldöttséget, mire Funk főrabbi a baldachin alól előlépett, a királyi pár felé tárta karjait és messze hallható hangon mondta el a következő hagyományos áldást: »Dicsőítve légy Örökkévaló, aki mennyei dicsőségedből részt adtál egy általad kiválasztott halandónak a koronás és legalkotmányosabban uralkodó nagy királyok egyikének. Az Örökkévaló áldjon meg téged felséges királyasszonyunkkal egyetemben, akiket a magyar nép

⁵⁰ *Egyenlőség* 1918. júl. 20., 9. Hírek – A királyi pár Pozsonyban.

kifogyhatatlan szeretetének fénye övez! Őrizzen meg titeket a Mindenható, hogy a világháboru után számtalan éven keresztül dicsőségben tanui legyetek az édes magyar haza nagyságának és felvirágzásának! Sugároztassa az Örökkévaló áldásthozó arcát mindig felétek és őrizze meg mindig fenkölt lelketek békéjét! Így legyen a Mindenható szent akarata a magyar nép hűséges ragaszkodásában oly mélyen gyökerező felséges királyaszonyunk üdvére és boldogságára!« A dómtemplomból való visszaérkezéséig a vallásos küldöttség ismét megvárta a királyt, ami miután kocsija a zsidó templomot már elhagyta volt, visszafordult és kezével bucsut intett az izraelita hitközség küldöttsége felé.⁵¹

A pozsonyi királylátogatás emlékét a neológ hitközség a zsinagóga falán emléktáblán tervezte megörökíteni. A királyi szövetséges toposzának újabb jelentésrétegét nyújthatta az alattvalókkal történő kapcsolattartásban a merev udvari viselkedési formákat szelektíven kezelő fiatal király. Uralkodói magatartásának a neológ sajtóban „demokratikus” jelzővel illetett megnyilvánulásai a katolikus emlékezeti kánonban is megjelentek.⁵²

A debreceni királylátogatásról több rövidebb hír szólt.⁵³ Az orthodox és status quo ante hitközség küldötteinek beszámolójából a lap kiemelte, hogy a király Strasser Salamon orthodox rabbi héber áldását fedett fővel hallgatta, és a végén áment

⁵¹ *Egyenlőség* 1918. júl. 27., 14–15. Hírek – A királyi pár Pozsonyban.

⁵² Boldoggá avatási *Positíójának* népszerűsítő változatában lásd Kovács 2004. 49, 87–88; a kortárs legendákról lásd SPEIDL 2016.

⁵³ *Egyenlőség* 1918. okt. 26., 9–10. Hírek – A királyi pár debreceni tartózkodása...; *Egyenlőség* 1918. nov. 2., 9. Hírek – A debreceni királylátogatás.

Basch Árpád izraelita festő királyportréja, a hivatalos magyarországi IV. Károly-ábrázolások egyike

mondott rá. A főrabbi beszédében az állampatrióta királytisztet és az izraelita háborús szerepvállalás toposzait megnyilvánítva arra kérte a királyt, hogy „ezentúl se fordítsa el arcának kegyességét hűséges zsidó alattvalóitól, kik a megpróbáltatások ezen nehéz idejében másfelekezeti honfitársaikkal vállvetve áldozunk, küzdünk, veszünk és szenvedünk királyért és hazáért”.⁵⁴ A háborús események a hír közreadása-kor azonban már egy új hatalmi realitás kirajzolódása felé ve-

⁵⁴ *Egyenlőség* 1918. nov. 2., 9. Hírek – A debreceni királylátogatás.

zettek pár nappal II. Vilmos császár lemondása és az Osztrák Köztársaság kikiáltása előtt. A rovat soron következő rövid híre már arról tudósított, hogy Magyar Lajos, a Magyar Nemzeti Tanács sajtóbiztosa október 31-én nyílt parancsot adott ki a sajtószabadság jegyében az *Egyenlőség* nyomdai szedésére.⁵⁵

Emlékezeti hagyományok

A Horthy-korszak megváltozott társadalmi realitásának keretei között – ahol az emancipált zsidóság már nem a többségi magyar nemzet nemzetiségekkel szembeni számarányát növelte, s az uralkodóház kérdését illetően is megoszlott a társadalom – a dinasztia, az ország és a zsidóság sorsa egy új szimbolizációban fonódott össze. Az *Egyenlőség* 1921. április végén az Ébredő Magyarok azon vádjáról számolt be – ami évekkel később az orthodox lap Ébredő Magyarokhoz kapcsolódó hírében is megjelent⁵⁶ –, hogy a zsidóknak tulajdonítják IV. Károly visszatérési kísérletét,⁵⁷ ami a „zsidókérdésről való figyelemelterelés” lett volna.⁵⁸ A Károly első visszatérési kísérletének allegorikus hírét hozó lapszám Löw Immánuel – kormányzó-sértési perének⁵⁹ idején – börtönben írott rövid önéletrajzát is

⁵⁵ *Egyenlőség* 1918. nov. 2., 9. Hírek – Egy történelmi dokumentum.

⁵⁶ *Zsidó Újság* 1925. nov. 13., 13. Hírek – Zsidókirály.

⁵⁷ Az 1920. évi I. törvénycikk az állami főhatalmat ideiglenesen rendezte, a nemzetgyűlés pedig ezt követően Horthy Miklóst 1920. március elsején kormányzóvá választotta. IV. Károly két visszatérési kísérlete (1921. március 27.–április 5. és 1921. október 20–23.) után az 1921. évi XLVII. törvénycikk kimondta „IV. Károly Ő Felsége uralkodói jogainak és a Habsburg Ház trónörökösödésének megszüntetését”.

⁵⁸ *Egyenlőség* 1921. ápr. 30., 7. Miért hoztuk be a királyt?

⁵⁹ „Löw Immánuel kormányzósértés vádjával 1920. április 20-án Bottka Sándor szegedi város rendőrfőkapitány letartóztatta. Először az »igaz-

közölte. Horthy Miklós előtti tisztelgő sorai után – amelyekben a kormányzó önigazolásaként használt, Ferenc József melletti szárnységdségre tett szentírási utalásokat –, a főrabbi kifejtette, hogy miért tisztelte a Löw család Ferenc Józsefet.

„Hogy öreg királyomhoz miért kötött oly fiui kegyelet, azt is elmondom. Helyreállította hazám alkotmányát, annak utolsó virágzását lehetővé tette. Hitfelelmet egyenjogositotta, hitemet törvényesen bevette, de mindezen felül családom jótevője volt. [...] Engem az árvíz napjaiban könnybelábadt szemmel kérdezett hiveim és templomom sorsa felől és 1883-ban a Jókai-utcai népiskola folyosóján, ahol a többi felekezet papjainak sorfalában állottam, hirtelen megösmerve, megállott előttem, mondván: örülök, hogy viszontláthatom; láttam a reáliskolában. A Ferenc József rend lovagkeresztjét, amellyel kitüntetett, kegyelettel őrzöm.”⁶⁰

Ennek az emlékezeti hagyománynak egyik megnyilvánulása a tanulmány elején említett kegyes király toposza. A kegyes király és a jogegyenlőség továbbgördülő diskurzuselemként a hagyomány és a modernitás ötvözeteként felfogott sokféle modernitás recens példáit nyújtják, s mint ilyenek a különböző gondolkodási rendszerek összefonódására mutatnak rá. Míg Ferenc József – az emancipációt előmozdító uralko-

ságügyi palotába», a Széchenyi téri bíróság épületének felső emeletén lévő ügyészségi fogdába zárták. Május elején átvitték a Csillagbörtönbe, az ügyészség »fiókfogházába«, majd július 12-én hazaengedték a Korona (1945 óta Hajnóczy) u. 8. sz. házban levő lakásába, házi őrizetbe. Horthy Miklós kormányzó kegyelmi rendelete nyomán a házi őrizet 1921. június 11-én szűnt meg.” PÉTER 2015. 74., lásd továbbá HIDVÉGI 1996.

⁶⁰ *Egyenlőség* 1921. ápr. 9., 4–5. Önéletrajz. Börtönében írta: Löw Immánuel.

dók alakjait magába olvasztva – az Örökkévalóhoz hasonlatosan kegyes király, addig a rendi világ antijudaizmusát megtestesítő Mária Terézia a gonosz, az ellentétpárokból építkező gondolkodás negatív pólusaként.

II. József, Ferenc József, Rudolf trónörökös és IV. Károly pozitív képét a jogegyenlőséghez való viszonyulásuk és az Isten által legitimált király vallási értelmezései táplálták a zsidó intézményrendszeren belül.

Irodalom

- BALÁZS 2006 Balázs Edit: Armálisok a Budapesti Zsidó Levéltárban. *Magyar Zsidó Szemle*, új folyam (2006): 3. szám, 67–88.
- BÁNYAI 2017 Bányai, Viktória: „The Emperor’s Deliverance” – János Libényi’s Assassination Attempt on Franz Joseph’s Life Commemorated in Contemporary Hebrew Poems. *Religion, Culture, Society*, (2017): 4. szám, 30–44.
- DUBIN 2005 Dubin, Lois C.: Enlightenment and emancipation. In: *Modern Judaism. An Oxford Guide*. Edited by Nicholas de Lange & Miri Freud-Kandel. Oxford University Press, Oxford, 2005, 29–41.
- DUBIN 2014 Dubin, Lois C.: Yosef Hayim Yerushalmi, the Royal Alliance, and Jewish Political Theory. *Jewish History*, 2. évf., (2014): 51–81.
- FROJIMOVICS 2008 Frojimovics Kinga: Szétszakadt történelem. Zsidó vallási irányzatok Magyarországon 1868–1950. Balassi, Budapest, 2008.

- GLÄSSER 2016 Glässer Norbert: „Bless Our King, Who You Sent Like Moses”: Jewish religious interpretations of loyalty to Hungarian King Francis Joseph. *Religion, Culture, Society*, (2016): 3. szám, 77–96.
- GLÄSSER–ZIMA 2015b Glässer Norbert–Zima András: The emperor-king’s Hungarian Maccabees. The components of Hungarian Jewish First World War propaganda. In: Z. Karvalics László (ed.): *Information History of the First World War*. L’Harmattan, Budapest, 2015, 149–168.
- HIDVÉGI 1996 Hidvégi Máté: A Löw-per, *Múlt és Jövő*, (1996): 3. szám, 85–96.
- HYMAN 1993 Hyman, Paula E.: Traditionism and Village Jews in 19th-Century Western and Central Europe: Local Persistence and Urban Nostalgia. In: Wertheimer, Jack (ed.): *The Uses of Tradition. Jewish Continuity in the Modern Era*. The Jewish Theological Seminary of America, New York–Jerusalem, 1993, 191–201.
- JALSOVSZKY–TOMSICS–TORONYI 2014 Jalsovszky Katalin–Tomsics Emőke–Toronyi Zsuzsanna: A magyarországi zsidóság képes története. Vincze, Budapest, 2014.
- KATZ 1999 Katz, Jakov: Végzetes szakadás. Az orthodoxia kiválása a zsidó hitközségekből Magyarországon és Németországban. *Múlt és Jövő*, Budapest, 1999.

- KOCHER 1992 Kocher, Gernot: Zeichen und Symbole des Rechts. Eine historische Ikonographie. Verlag C. H. Beck, München, 1992.
- KOMORÓCZY 2012a Komoróczy Géza: A zsidók története Magyarországon a középkortól 1849-ig. I. kötet. Kalligram, Pozsony, 2012.
- KOMORÓCZY 2012b Komoróczy Géza: A zsidók története Magyarországon 1849-től a jelenkorig. II. kötet. Kalligram, Pozsony, 2012.
- KONRÁD 2009 Konrád Miklós: Jews and politics in Hungary in the Dualist era, 1867–1914. *East European Jewish Affairs*, 39. évf., (2009): 2. szám, 167–186.
- KONRÁD 2016 Konrád Miklós: Zsidók magyar nemzete. A nemzeti múlt zsidó tudományos ábrázolása, különös tekintettel a kazárelméletre. *Századok*, 150. évf., (2016): 3. szám, 631–665.
- KOVÁCS 2004 Kovács Gergely: Fogadd a koronát! Károly magyar király hitvalló élete. Új Ember, Debrecen, 2004.
- LÖWITH 1996 Löwith, Karl: Világtörténelem és üdvtörténet. A történelemfilozófia teológiai gyökerei. Atlantisz, Budapest, 1996.
- MARJANUCZ 1988 Marjanucz László: A szegedi zsidó családok a 19. században. Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 1988.
- PÉTER 2015 Péter László: Löw Immánuel. Tanulmányok. MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Szeged, 2015. Barátsága Móra Ferencsel című fejezet: 73–89.

- RAVITZKY 2011 Ravitzky, Aviézer: A kinyilatkoztatott vég és a zsidó állam. Messianizmus, cionizmus és vallási radikalizmus Izraelben. Kalligram, Pozsony, 2011.
- SINGER 1907 Singer S. Leó: Kötelességtan. Lévai Izsó Könyvnyomdájában, Rimaszombat, 1907.
- SPEIDL 2016 Speidl Zoltán: A „számkivetett”, és a „mesebeli” király. IV. Károly és fia, Ottó – legitimista „legendák”. In: Glässer Norbert–Zima András–Glässerné Nagyillés Anikó (szerk.): „A királyhűség jól bevált útján...” Rendi és nemzeti kötődések szimbolikus változásai 1867 és 1918 között. (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 54., MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport A vallási kultúrakutatás könyvei 25.) MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport; SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 2016, 423–444.
- STERN 1862 Stern, E. M.: Gebete der Israeliten – Machzor l'kol jomé hasáná. Sechste Ausgabe. Achter Theil. Gebete für den 7. und 8. Tag des Pessach-Festes. Verlag von I. Knöpfmacher und Söhne, Wien, 1862.
- SZABOLCSI 1916 Szabolcsi Lajos: Meghalt a király. *Egyenlőség*, 1916. nov. 25. 1.
- TOMISA 2015 Tomisa Ilona: Patrona Hungariae ábrázolások a 16–17. századi főúri hadizászlókon. *Ethno-lore*, XXXII. évf., (2015): 181–217.
- ZIMA 2008a Zima András: Zsidó történelemszemlélet, kollektív tudat, kulturális emlékezet

a 19–20. század fordulóján, Magyarországon. In: Schőner Alfréd (szerk.): OR-ZSE Évkönyv 2004–2007. Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem (ORZSE), Budapest, 2008, 585–608.

ZIMA 2008b

Zima, András: "Cult or spirit? Integration strategies and history of memory in Jewish groups in Hungary at the turn of the 19th–20th century." *Acta Ethnographica Hungarica* 53. évf., (2008): 2. szám, 243–262.

Summary

Moses and Joshua of the Hungarian Jewish Emancipation

The Hungarian Israelite perceptions of the Habsburg Dynasty's role in the Emancipation

The Jewish community perception of Francis Joseph I was determined by the duality of Jewish attitudes towards the religious traditions of Judaism and the modern ideals of nation. Neology and Orthodoxy attributed to the ruler's merit besides their own institutionalisation, also the social integration of the Jews, the granting of equal civil rights and their acceptance as an established denomination. Because of the social changes that had occurred in the lives of Jews, Francis Joseph I was compared even in his lifetime to Moses, and this became a recurrent topos in the speeches of rabbis in

connection with the death and succession, showing parallels to the liberation from Egyptian bonds. The editor-in-chief of *Egyenlőség* [Equality], Lajos Szabolcsi, who followed his father in that post, used comparisons to Moses and Joshua in writing on the connection between Francis Joseph I and the heir to the throne Karl Franz Joseph. Just as Moses could not enter Canaan after the years of wandering in the wilderness, so Francis Joseph I could not see the new world. After their long journey full of trials but with the promise of victory, his people(s) were being led on the road to peace by Charles IV, the heir to the throne who had grown up beside him and represented the new generation, like Joshua. Mourning for the great ruler who “liberated” the Jewish denomination and attention paid to the symbolic gestures of the new ruler were present in parallel in the press.

The articles attempted to trace the attitude of the new ruler towards the Jews, from the process of preparation for the coronation right up to his first constitutional actions affecting the Jews. The prototype was the wartime perception of Francis Joseph I, and his memory. He became the model and expectation regarding the new ruler. Charles IV was compared to him in emphasising continuity.